

ASYA ŐEHİRİNİ KENDİ DÜŐÜNCESİNDEN ANLAMAK: BİR METODOLOJİ ÖNERİŐİ

*Turgay OVALI**

Öz: Mekân ile düşünce arasında kopmaz bir ilişki bulunmaktadır. Her uygarlığın kendisine özgü bir hayat biçimi, bu hayat tarzının oluşturduğu birlikte yaşama alanları olan yerleşimleri, bu yerleşimlerin düzenlendiği bir mekân organizasyonu bulunmaktadır. Her ne kadar şehirlerin ortaya çıkışı ekonomik ve dinsel kaygıların sonucu olsa da, şehri kuranların ve takipçilerinin yaşam tarzına yön veren düşünceleri şehir mekânlarını çeşitlendirerek yeniden üretmiş ve şekillendirmiştir. Sürekli bir değişim ve kendini yenileme içinde olan şehir, kendisini oluşturan tek tek öğelerin ötesinde başka başka anlamlar da içermektedir. Bu yüzden şehirlerin kökenlerine dair yapılan araştırmalarda arkeoloji tek başına yetersiz kalmakta, kurucu metinlerin şehrin kuruluşuna ve toplumsal yaşamına etkileri de buna eklenmelidir. Bu şekilde felsefeyi, dini ve şehir tarihçiliğini kaynaştıran multidisipliner bir yöntemin eksikliği, medeniyet algısının tek tipleştirildiği günümüzde daha fazla hissedilmektedir.

Bu makale, Asya toplumlarının ürettiği şehir tipolojisine yüklenen anlamların değişeceği, kurucu metinlerden yola çıkarak üretilecek yeni bir metodoloji sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışmada Asya tipi toplumların temelini oluşturan Çin, Hint ve İran medeniyetleri üzerinde durulmuştur. Metodolojinin gereği olarak da bu üç medeniyete dair kurucu metinlerin tamamlandığı dönem hedef alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mekân-Düşünce İlişkisi, Antik Asya Şehirleri, Kurucu Metinler, Şehirlerin Kökeni.

UNDERSTANDING ASIAN CITY FROM ITS OWN THOUGHTS: A METHODOLOGY PROPOSITION

Abstract: There is an intimate relationship between space and thought. Each civilization has its own unique life style, settlements which are the living spaces of this life style, and the space organization where these settlements are arranged. Although the emergence of cities is the result of economic and religious concerns, the thoughts that shape the way of life of city builders and their followers have reproduced and shaped urban spaces. City, which is in constant change and self-renewal, has other meanings beyond its individual elements. Therefore, archeology alone is inadequate in research of the origins of cities, and the influences of the founding texts in the establishment of city and in its social life should be added to this. The lack of a multidisciplinary method of integrating such philosophy, religion and city historiography is felt more and more today, when the perception of civilization is uniformized.

The article aims to present a new methodology that will be produced from the constitutive texts. That methodology will also change the imputative meanings of the city typology produced by Asian societies. In this context, Chinese, Indian and Iranian civilizations, which form the basis of Asiatic societies, have been studied. As a necessity of the methodology, the period during which the constitutive texts of these three civilizations from the beginning to the end have been examined.

Keywords: Space-Thought Relationship, Ancient Asian Cities, Constitutive Texts, Origin of Cities.

* Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. e-mail: turgay.ovalı@medeniyet.edu.tr

Geliş Tarihi: 01 Aralık 2017

Received: 01 December 2017

Kabul Tarihi: 02 Nisan 2018

Accepted: 02 April 2018

I. Giriş

Tarihin uzun geçmişinde, dünyanın birçok bölgesi, belirli bir zamanda, kırsal mekânın şehre dönüşmesine sahne olmuştur. Şehirlerin hangi etkenlerle ortaya çıktığını ve neye göre şekillenip işlev kazandığını anlamaya ilişkin çalışmalar, şehirlerin ortaya çıkışını birçok sebebe dayandırmakla birlikte, genel olarak avcılık ve toplayıcılıkla yaşamlarını devam ettiren insan topluluklarının özellikle tarımda yaşanan ilerlemeler sayesinde artık ürün elde etmeleri ve bu fazla ürünün insanlara daha kalabalık topluluklar halinde yaşamayı mümkün kılmasıyla, bu toplulukların verimli topraklara yakın yerleşim alanlarında kümelenmesiyle şehirlerin kurulduğunu iddia etmektedir. (Childe, 2007:85-109)

Antik çağlarda kurulan şehirler, mekânı ve nüfusu bakımından hiç de azımsanamayacak büyüklüğe ulaşmışlardır. Tarihin ilk şehirlerinin mimari planlamasını, bu şehirlerde ortaya çıkan toplumsal kurumları ve birlikte yaşama biçimlerini inceleyen bilim dalının “arkeoloji” olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte, döneminin şehir yaşamına yön veren metinler yazıldığı çağa ait düşünceleri açığa çıkarmakta, bu yönüyle mekânın taşıdığı anlamın ortaya konulmasına yardımcı olmaktadır. Antik şehirleri inceleyen birçok şehir tarihi araştırmacısı da (Adams, 2007:9-10, Wheatley, 1971:150, Kramer, 2000:5-6, Tuna, 2013:29), bu metinleri ikincil kaynak olarak kabul etmektedir.

Şehirlerin ortaya çıkmasını ve gelişmesini kesin bir biçimde belirlemenin zorluğunun sebeplerini Hatt ve Reiss (2002. 28), kanıtların çoğunun arkeolojik bulgular olmaları ve bunların da eksik olmasına bağlamaktadır. Bunun yanında, bütün tarihsel süreçlerin içinde dünyanın bütün alanlarındaki antik yerler eşit bir şekilde incelenmiş değildir. Doğu şehirlerine yönelik incelemeler, Batı şehirlerine nazaran oldukça sınırlıdır. Yazının bulunmasından önce gerçekleşen kentsel birimlerin mahiyeti hakkında yalnızca belirli çıkarsamalar yapılabilmektedir. Bulgular gerçeğin kaba bir tasvirinden öte gidememektedir.

Arkeolojinin yanında ikincil kaynaklar olarak felsefi ve dini metinlerden yararlanmanın önemi toplumlarda geçerli olan hâkim düşüncenin mekânı da şekillendirmesinde yatmaktadır. Zira mekân sadece mimari bir yapılanma değildir. Mekânın idari ve hiyerarşik yapılanmaları da içermesi şehir tarihi araştırmacılarını, mekâna yön veren hâkim düşünceleri de anlamaya zorlamaktadır. İnsan düşüncesi değiştikçe mekânın taşıdığı anlam da değişmektedir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde, meşhur genellemesiyle doğuda ve batıda, şehirlerin farklı toplumsal ve mimari biçimlerde oluşmasına neden olan, iki medeniyetin düşünce farklılıklarının şehir mekânına yansımalarından başka bir şey değildir.

Braudel’in deyimiyile (1990:125), “Bir şehir, ister büyük olsun ister küçük, içindeki evlerin, anıtların, sokakların toplamından çok başka şeydir... Toplumsal ilişkilerin mekânsal iz düşümü olarak şehir, dünyevi olanı kutsal olandan, çalışmayı eğlenceden, kamuya ait olanı özel olandan, erkekleri kadınlardan, aileyi ona yabancı olan her şeyden ayıran sınır çizgileri ağının kendi içinde kesiştiği, aynı zamanda da onun yapısını oluşturduğu bir mekân görünümüyle karşımıza çıkar.” Gerek fetihlerle, gerek göçler ve istilalar yoluyla olsun, şehrin bu değişim ve sürekliliğinin içinde, daha başlangıçta kurulurken şehre verilen felsefi anlam hiçbir zaman kaybolmamaktadır. “Öz” diye

tanımlanabilecek bu felsefe, medeniyetlerin farklılaşmasında da kendisini göstermektedir.

Bugüne değin oryantalizm kaynaklı doğu şehirleri araştırmaları konunun siyasal, toplumsal, dilsel, dinsel, sanatsal, kültürel, tarihsel alanlarına yönelmiş, bu alanlardaki doğu ve batı farkını ortaya koymayı amaçlamıştır. Bununla birlikte oryantalizm araştırmalarında, sayılan tüm bu alanların gerçekleştiği ve bu alanların oluşmasında büyük önem taşıyan mekân olarak doğu şehirlerine sadece ilgili alana temas ettiği yerlerinde değinilmiş, belli başlı birtakım şehirlerin fiziksel yapılanmaları haricinde bütüncül bir bakış açısı yakalayan çalışmaların eksikliği hissedilir olmuştur. Oryantalizme bir tepki olarak doğan oksidentalist akım ise savunmacı bir psikolojinin ötesine geçememiş, aşağılanma ve yenilme duygusuyla beslenen oksidentalizmin kendini ifade etme çabaları sistematik bir bilime dönüşmeden cılız bir ses olarak kalmıştır.

Batı şehirleri karşısında Türk aydınlarının takındığı tutum, kimi zaman ‘öteki’nin fetişleştirilmesi, kimi zaman da şeytanlaştırılması şeklinde tezahür etmektedir. Düşünürlerin bir bölümü memleketin geri kalmışlığını Doğululuğa bağlamakta, Doğulu bir toplum olmayı ölümcül bir hastalığa tutulmakla eşdeğer görmekte ve bundan kurtulmanın yolunun Batılı değerlerin ve hayat tarzının yaşanabileceği bir şehir yaşamında bulunduğu sonucuna varırkenⁱ, diğer taraftan bir kısım düşünürlerin savunmacı bir yaklaşımla Batı şehrine dair sürekli olumsuz imgeler üreterek, pejoratif bir dille Batı’yı *a priori* olarak sömürgeci ilan ederek, bütün sorumluluğu “bozguncu” Batı’ya yükleme kolaylığına kaçtıkları görülmektedir.ⁱⁱ Ötekine karşı bu tür sevgi ve nefret gelgitlerinin yaşanması, bu toprakların yetiştirdiği aydınların kendi toplumunun aynası olan şehirlerini iyi analiz edememelerinden kaynaklanmaktadır.

Benzer bir tutum doğuya ait diğer medeniyetlerin iki taşıyıcısı olan Çin ve Hint şehirlerinin anlaşılıp anlamlandırılmasında da görülmektedir. Doğü felsefesinde önemi haiz olan İran şehri de bu kategoriye sokulabilir. Her ne kadar küreselleşmenin getirileri, günümüzde bütün şehirleri benzer bir şekle koysa da, doğu şehirlerini, taşıdığı tarihi ve kültürel öğelerin yattığı düşünsel kaynaklarından hareketle, Weberci “*verstehen*” (kendi içinde anlama ve anlamlandırma) yöntemiyle anlamak gerekmektedir.

Eski Asya topluluklarına dair şu ana kadar yapılan çalışmaların, bu medeniyetlerin siyasal, felsefi ve edebi tarihlerini ele alan çalışmalar olduğu görülmele birlikte, bu medeniyetleri oluşturan mekân olarak şehirleri ile düşüncesi arasındaki ilişkiyi sorgulayan çalışmaların sistematik bir şekilde ele alınmadığı görülmektedir. Oysa ilk şehirleri oluşturan öğeler ve yapılar, şehirlerin kurulduğu zamana ait düşünceleri yansıtmaktadır. Şehirlerin ortaya çıkışı ve işlevini düşüncenin gelişimi bağlamında analiz etmenin gerekliliği ortadadır. Bir de yukarıda bahsedilen oryantalizm kaynaklı çalışmaların doğurduğu ortam, Doğü şehirlerine dair böyle bir çalışmanın gerekliliğini daha da gerekli hale getirmektedir.

Asya tipi toplumlarıⁱⁱⁱ oluşturan üç temel medeniyet olan Çin, Hint ve İran medeniyetlerinin düşünce ve felsefi yapılarından hareketle doğu şehrinin kimliğini, esasını ve niteliğini ortaya koymak, mekân ile düşünce arasındaki ilişkiyi bu toplumların özelinde aktarılmaya çalışılması gerekmektedir. Çin, Hint ve İran medeniyetlerinin tercih edilmesinin sebebi, bu medeniyetlerin Asya

tipi toplumların temelini oluşturmaları ve diğer toplumlara yön veren metinlerin bu uygarlıklarda ortaya çıkmış olmasıdır. Dönem sınırlaması olarak bu medeniyetlerin kurucu metinlerinin başından sonuna kadar ortaya çıkıp, topluma şeklini verdiği zaman aralığı tercih edilmiştir.

Bu çalışma, düşünce ve mekân arasındaki ilişkinin göz önünde bulundurulduğu bir şehir tarihi okuması ve bahsi geçen üç medeniyet için bunun nasıl yapılacağına dair bir metodoloji önerisi getirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, ilk önce düşüncenin mekâna yansımaları gözden kaçırmayacak bir yönetime neden ihtiyaç duyulduğu ortaya konmaya çalışılacak, ardından medeniyet tasavvuru ile şehir arasında ilişkisinde göz önünde bulundurulması gereken konulara değinilecektir. Bahsi geçen üç medeniyete ait olan şehirleri anlamlandırmada yararlanılabilecek metinlere nasıl bakılması gerektiğine dair bir öneri ile çalışma sonlandırılacaktır.

II. Mekân Düşünce İlişkisiyle Bütünleşik Bir Yönteme Duyulan İhtiyaç

Mekânın farklı anlamlarını kavramadan toplumsal erk ilişkilerini ve mekâna işlenmiş kültürel kodları çözmek neredeyse imkânsızdır. Toplum teorisyenlerinden birçoğu da, toplumsal ve mekânsal görüngülerin ilişkili olduğuna vurgu yaparak, biri olmadan ötekisinin anlaşılamayacağını ve resmin tamamının görülemeyeceğini savlamaktadır. (Gregory, Urry, 1985:2) Burada saf bir mekânsal determinizmden ziyade mekânın kuruculuğu ve yeniden yapılandırıcılığından bahsedilmektedir. Mekânın mutlak bir belirleyiciliği olmasa bile, onun güç ilişkilerinden bağımsız bir şekilde ele alınması mümkün değildir. (Harvey, 2003:11) Bununla birlikte, bu güç ilişkilerini oluşturan temel dinamiğin, toplumlara yön veren düşünce ve felsefi sistemler olduğu görülmektedir. Mekânsal değişim ve örgütlenmenin altında yatan temel faktörün, yine mekânda ortaya çıkan düşünce sistemleri olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

Doğuda olsun, batıda olsun antik şehirlerin kökenlerine dair geliştirilen teoriler belli başlı dört kuramdan oluşmaktadır. Bunlar, şehirlerin kuruluşunu sulama kanallarına bağlayan hidrolik toplum ve artı ürün teorisi, şehirleri değiş tokuş yeri olarak değerlendiren ekonomik kuramlar, savunma olgusu ile şehirlerin aynı zamanda ortaya çıktığını kabul eden ve şehirleri askeri açıdan güçlü merkezler olarak gören askeri kuramlar ve şehirleri, manevi olarak güçlü bir rahibin insan topluluklarını bir arada tutabildiği tapınak merkezleri olarak gören dini kuramlardır. (Carter, 1997:16)

Kuramlar kendi içinde mantıksal bir kurguda anlamlı gözükmese de, tek bir şehir kökeni fikri oldukça zayıf kalmakta ve bu fikir kabul edilebilir durumda görünmemektedir. Burada dikkat çeken husus bu kuramların neredeyse hepsinde var olan ortak nokta bir grubun siyasi bir güç olarak ortaya çıkmasıdır. Bu bağlamda şehirler üzerinde yönetim tarzları belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasen yönetim merkezi olarak şehir askeri, siyasi ve idari işlevleri üstlenir ve şehir kimliği de üstlendiği bu işlevler bağlamında şekillenir. Burada gözden kaçırılan ve genellikle unutulmuş bir soru gündeme gelmektedir. Toplumsal organizasyonu sağlayacak olan ve nasıl yönetileceğine dair bir kurallar silsilesi oluşturan öz nereden gelmektedir? Bir mekânı şehir kılan, nüfus yoğunluğunu sağlayan ve insanları bir arada tutan şeyin mekânda ortaya çıkan dini ve felsefi düşünceler olduğu unutulmamalıdır.

Çalışmamıza konu edindiğimiz doğu Şehirlerini Çin, Hint ve İnan medeniyetlerinin kurucu metinlerinden hareketle anlamlandırıp ortaya koymak artık bir zorunluluk haline gelmiştir. Çin uygarlığı için Konfüçyanizm, Taoizm, Mohizm ve Legalizm; Hint uygarlığı için Vedik öğretiler, Brahmanizm ve Budizm; İnan uygarlığı için de Zerdüştlük demek olan düşünceenin mekâna yansımaları, Şehirlerin geliştikçe kendilerine Şekil veren felsefi zeminlerden nasıl etkilendiğini açıklama gayesini güden çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Doğu uygarlıklarına yön veren bu dini ve felsefi metinlerin kentsel mekândaki karşılıklarını bulmak, teorinin pratiğe, pratiğin de teoriye nasıl dönüştüğünü göstermesi bakımından da literatüre katkı sağlayacaktır. Bu türden bir araştırma yöntemi, ne salt bir Şehir tarihi ne de salt bir düşünce tarihi niteliğinde olup, iki alanı da içeren interdisipliner bir çalışmaya yön verecektir. Böyle bir çalışmanın medeniyet araştırmalarına da katkı sağlayacağı aşıkârdır.

Doğunun farklı uygarlık alanlarında ortaya çıkan Şehir yaşamı, farklılıkları ve özgünlükleri de barındırmaktadır. Bu bağlamda, Doğu toplumlarını ben-merkezli ve tümevarımcı bir yaklaşımla ‘despotik’ olarak adlandıran bir düşünceenin sorgulanması gerekmektedir. Bu eleştirel yaklaşım, ancak söz konusu toplumların teorisini oluşturan düşünce ve felsefi dünyalarını tanımayı ve pratiğini oluşturan Şehir yaşamını anlamayı birleştirerek mümkün olabilecektir. Bu türden bir yöntem, bahsi geçen genellemeleri sorgulayarak, bu toplumların oluşturduğu siyasal ve toplumsal örgütlenmeleri kendi içinden okuyarak anlamayı sağlamaya hizmet edecektir.

Bir medeniyetin tarihi serüveni kaleme alınırken, o medeniyetin düşünce dünyası kendi biricikliği veya sui generisliği içinde anlaşılacak durumundadır. Bunun yerine a priori olarak “model” kabul edilen bir dünyanın kavramlarına ve düşünce kategorilerine başvurularak yapılan bir anlama çabası daha baştan güdük kalmaya mecburdur. Doğu medeniyetlerine ve Şehirlerine dair yapılan araştırmalarda, anlama çabasında Grek felsefesinin kavramlarına ve o kavramların anlaşılmasında yararlanılan kategorilere sıklıkla müracaat edildiği, sınıflandırma ve betimlemelerin bile Batı dünyasının sistematiği esas alınarak yapıldığı gözlemlenmektedir. (Suzuki, 2012:16)

Şehirlerin ruhunun anlaşılması ve bilimsel olarak analiz edilebilmesi için her iki bakış açısının da değerlendirildiği bir sentezin gerekliliği ortadadır. “Ötekileştirilen”, “dışarıdan görülen” ile “içerideki dinamikler” ve “içeriden bakış” açısının birlikte değerlendirilmesi bu tür çalışmaların nesneliliği açısından yaşamsal bir öneme sahiptir. Çin, Hint ve İnan medeniyetlerinin düşünce yapısını oluşturan kurucu metinlerden hareketle Doğu Őehrini anlamlandırmak ve Batı’nın bakış açısının süzgecinden geçirmek, onları bu yaftalamalardan kurtarmaya da yarayacaktır.

Bu konuda birincil kaynaklara başvurularak yapılmış bir çalışmaya henüz rastlanmamaktadır. Bunun başlıca sebebi, söz konusu medeniyetlerin metinlerinin kahir ekseriyetinin Türkçeye kazandırılmamış olmasıdır. Bu durum, medeniyet araştırmalarında böylesi çalışmaların önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Doğu Şehirlerinin doğuşunu, gelişimini ve altında yatan zihniyetini anlamlandırmak için sorgulayıcı bir yaklaşımın kullanılması, birçok Türk okuyucusuna yabancı gelen başka diyarların hem Şehir tarihini hem de düşünce yapısını sunması bakımından faydalı ve çok işlevli olacak çalışmalara ihtiyaç

duyulmaktadır. Başka bir ifadeyle, araştırmacıların salt bir şehir tarihi veya felsefe tarihinden ziyade bu ikisini de birleştiren yöntemiyle multidisipliner bir metod benimsemeleri daha faydalı olacaktır.

Bugüne değin Doğu medeniyetlerinin kurucu metinlerine dair yapılan araştırmalar felsefi alanda kalmış, Doğu düşüncesinin görünümü olan bu metinlerin pratik hayatta nasıl belirlediği pek tartışılmamıştır. Bahsi geçen üç büyük medeniyetin tarihsel gelişimi içinde mekân ile düşünce arasındaki etkileşim açıkta kalan bir alan olagelmıştır. Örneğin, Çin tarihinde daha sonra Konfüçyüşçülüğe dâhil edilecek bir metin olan Değişiklikler Kitabı (I Ching) bu gözle hiç okunmamıştır. Hâlbuki Çin'e dair ilk metin olan Değişiklikler Kitabı, Çin halkını vahşilikten çıkarıp medeni hayata alıştıran bir şahsiyet olarak mitolojik kral Fu-Hsi'ye atfedilmektedir. (Wei, 2015:ix) Bu atfın kendisi bile Çin uygarlığının doğuşunu anlatmaktadır. Beş Klasik'ten biri olan ve imparatorlar ve devlet adamları tarafından yazılan Tarih Kitabı (Shu Ching) ise şehirlerin doğuşuna ve ilerleme sürecini anlatan, bir şehir tarihçisinin görmezden gelemeyeceği ilk el eserlerdendir.

Çin'den devam edilecek olursa, geleneğin devamcısı sayılan Konfüçyüs'ün Konuşmalar'ı (Lun Yü) ile onun antitezi sayılabilecek olan Laozi'nin Yol ve Erdemler Kitabı (Tao Te Ching), Çin "polis"inin ürünleridir. Toprak bütünlüğünün olmadığı bir dönemde Çin devlet adamlarına yönetme bilgisi veren bu eserlerin Çin şehirlerinde yapmış olduğu değişim açıklanmaya muhtaçtır. Qin Hanedanlığı'nın yönetimde bütünlüğü sağlayarak Çin'i birleştirmesinden sonra ise yazının felsefeden kayarak sadece tarih alanına yönelmesi bile kentsel sistemde bir bütünlüğün ve sabitliğin bir göstergesidir.

Sadece Çin özelinde gösterilmeye çalışılan bu iki örnek, Hint ve İran uygarlıkları için de geçerli olmuştur. Yalnızca kurban ritüellerini anlattığı kabul edilen Hint uygarlığının ilk metni olan Rig Veda'da dahi bazı tarihi olaylara atıflar bulunmaktadır. Ari ırkı ile yerli Hint Harappa ve Mohenco-Daro kültürünün karıştığı istila hareketinin kentsel patlamaya nasıl sebep olduğu Vedalar'a bakılmadan anlaşılacaktır. Upanişadlar'la birlikte başlayan erken imparatorluklar döneminin siyasi olayları Upanişadlar'ın hem yazılma sebebi hem de sonucunu oluşturmaktadır. (Bayur, 1946:33) Buda'nın Hinduizm'e tepki olarak tarih sahnesine çıkması ile Hint şehri kendini bambaşka bir evrim içinde bulmaktadır.

Aynı durum İran için de gerçekleşmiştir. Kabileler halinde yaşayan Ari ırkının Mazdekizm'i Ahemeniş İmparatorluğu'nun Zerdüşt ile yükselmesiyle son bulmuş, siyasi birliği oluşturan bir felsefe olarak Zerdüştlük bütün İran'a hâkim olmuştur. Bu birliği sağlayan ve İran'da bir medeniyet oluşturan Zend Avesta görmezden gelinerek bu değişim anlamlandırılmayacaktır. Ara dönem olarak Makedonyalı İskender ve takipçisi olan Selevkoslar dönemlerinde şehrin gerek yönetiminde gerek beşeri ilişkilerdeki yerli halk için hiçbir zaman kabul görmeyen değişiklik, Partlar ve Sasaniler zamanında Zerdüştlüğe geri dönüş amacıyla yazılan "Saddar", "Dinkerd" gibi Zerdüştlüğü yeniden canlandırarak olan gündelik hayat pratiklerinin bilgisini sunan metinlerle ve "Ardavirafname", "Camasbname" gibi destanlarla giderilmeye çalışılmıştır. (Yıldırım, 2012:52-58) Bu metinlerin gündelik hayatın pratiklerine nasıl yön verdiği, hatta karşılıklı etkileşim halinde gündelik hayat pratiklerinin bu metinlerin oluşumunda nasıl bir etkide bulunduğu araştırılmaya değer bir konudur.

III. Düşünce-Şehir İlişkisinde Göz Önünde Bulundurulması Gereken Hususlar

Medeniyetlerin kurucu metinlerinden hareketle şehirlerinin siyasi, ekonomik ve toplumsal hayatını anlamlandıracak bir yöntemi benimsemenin gerekliliği olan temel sorular elbette olacaktır. Bu bağlamda, araştırmacı medeniyetlere dair genel soruların yanı sıra bu medeniyetlerle ilgili ayrı ayrı sorulara cevap bulmaya çalışmalıdır.

A. Tüm Medeniyet Araştırmaları İçin Sorulması Gerekenler

•Düşüncenin mekân ile olan ilişkisi nedir? İnsan-çevre ilişkileri ve insanın çevreyi algılamasıyla ilgili çalışmalar 1960'lara kadar insan, doğal çevre ve insanın doğal çevreyi öğrenmesinin ilkelerini belirleyebilmesi, yaşam çevresinin öğrenilmesi ve kodlanması doğrultusunda gerçekleşmiştir. (Göregenli, 2010:18) Bu çalışmalar incelendiğinde, bunların daha çok kültür coğrafyacılarının ve mimarların çalışmaları oldukları görülecektir. Bununla birlikte, bireyleri, toplumları, hatta mekânı biçimlendiren temel unsurlar, o toplumdaki düşünsel, coğrafi, kültürel, sosyolojik ve fiziksel şartlardır. Bir şehir tarihi araştırmacısının belli bir mekânda üretilen düşünce ile o mekânın arasındaki ilişkiyi sorgulaması gerekmektedir.

•Felsefi düşünce şehir mekânını nasıl dönüştürür? Felsefi düşüncenin ortaya koyduğu bazı meselelerin, şehir mekânına fiziksel olarak yansımaları kaçınılmazdır. Örneğin, şehirlerde hastane kurumunun ortaya çıkabilmesi için tıp alanında bazı buluşların yapılması gerekmektedir. Dahası, şehirler, bir yöneten-yönetilen ilişkisini doğuracak ve böylece şehirlerde saray gibi yönetim binalarının ortaya çıkmasını sağlayacak dini veya felsefi bir düşünce sistemine ihtiyaç duyarlar.

•Mekânda yaşanan siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmeler, düşünceye nasıl etki eder? Şehirlerin siyasi tarihi ile düşünce tarihini birleştirecek olan bu soruya verilecek yanıtlar düşünce-mekân ilişkisini güçlendirecek ve bu ilişkiyi kurmayı kolaylaştıracaktır. Tarihselci yaklaşım bu hususta araştırmacıya yardımcı olabilir. Örneğin, Konfüçyüs'ü geleneklere bağlanmanın gerekliliğine iten siyasi olaylar anlaşılmadan Konfüçyüsçülük de, Konfüçyüs'ün yaşadığı şehir ortamı da tam anlamıyla anlaşılacaktır.

•Bir medeniyete ait kurucu metinlerden o medeniyetin fiziki görünümüne dair nasıl sonuçlar çıkarılabilir? Kurucu metinleri salt bir dini öğreti veya mitolojik bir anlatı olarak görmek, onların yazıldığı döneme dair şehirlerin yapılanmasının altında yatan sebep ve gerekçeleri kaçırmaya neden olacaktır. Bunun en açık bir örneği olarak, Çin medeniyetine ait "Ayinler Kitabı" içindeki bir bölüm olan "Kaogong ji" şehirlerin nasıl kurulacağına dair ritüelleri anlatmaktadır. (Wenren, 2013:95-106)

•Şehri anlamlandırmada dini-felsefi metinlerin yeri ve önemi nedir? Şehrin içinde yaşayanlarca nasıl yorumlandığı, kurucuları tarafından nasıl görüldüğü konusu bu soruya verilecek yanıtlar sayesinde daha çok açıklığa kavuşacaktır. Örneğin, MÖ 3. milenyumdan günümüze gelen bir belgede eski Mısır tanrısı Ptah'ın sıfatlarından biri olarak yazılan "şehirleri kuran" nitelemesi bulunmaktadır.^{iv} (Mumford, 2007:51) Antik Yunan'da ve Sümer'de her bir

şehrin adandığı bir tanrısı bulunmaktaydı. Bu örneklerden hareketle özellikle antik şehirlerin anlamının dini ve felsefi düşüncelerine dayandığı söylenebilir.

Yanıt aranması gereken bu genel sorulardan sonra her üç medeniyetin kendine has özelliklerinden kaynaklanan yine kendine has sorularına cevap bulunmaya çalışılmalıdır

B. Çin Uygarlığının Kentsel Gelişmelere Katkılarına Yönelik Araştırma Konuları

Çin, kurucu metinleri bakımından şehir hayatına dair ipuçlarının bulunacağı en zengin birikime sahip medeniyetlerden biridir. Bu bağlamda, Çin uygarlığında ortaya çıkan şehirlerin kökenlerine ve gelişimine dair bu metinlerden faydalanarak yanıt aranması gereken belli başlı sorular aşağıdaki şekliyle sıralanabilir:

- Konfüçyanizm içinde değerlendirilmesine rağmen daha önceki dönemlere, yani Shang ve Chou hanedanlıkları dönemine ait olan “Beş Klasik”in lineer olmayan dairesel bir döngüye dair dünya anlayışının^v Çin şehirlerinin kurulmasında ve gelişmesindeki etkileri nelerdir?

- Savaşan beylikler döneminde ortaya çıkan Konfüçyanizm, Taoizm ve Çin Legalizmi’nin^{vi} kentsel gelişmeye katkıları neler olmuştur?

- Çin felsefesinde göreceli olarak etkisi az olan Mohist evrenselciliği^{vii}, şehirlerin yeniden biçimlenmesinde rol oynamış mıdır?

- Askeri sanatın klasikleri olarak bilinen eserlerin ordu felsefesi ve yönetim bilimine yapmış olduğu katkılar göz önüne alınarak, bunların Çin toplum örgütlenmesine ve bu örgütlenmenin şehirdeki görüngülerine dair sonuçlar çıkarılabilir mi?

- Çin’in siyasi birliğinden sonra felsefi yazının son bulması ve tarih yazımının hâkim olması, şehir hayatında bir durağanlığın sonucu mudur yoksa bu gelişme kentsel gelişmeye daha büyük bir ivme mi kazandırmıştır?

Çin şehir tarihini daha bütüncül anlamayı kolaylaştıracak olan bu sorular genişletilebilir. Felsefi metinler açısından oldukça zengin olan Çin medeniyeti kurucu metinleriyle bir şehir araştırmacısı için oldukça fazla kaynak sağlamaktadır. Sonuçta yukarıda isimleri geçen felsefi okulların kurucuları ve takipçileri olan düşünürler, eserlerini belli sorun alanlarına çözüm üretmek amacıyla kalem almışlardır. Çin şehri pratik yaşama yönelik bu çözüm önerilerinden anlaşılmalıya oldukça müsait görünmektedir.

C. Hint Uygarlığının Kentsel Gelişmelere Katkılarına Yönelik Araştırma Konuları

Hindistan coğrafyası da oldukça eski bir tarihe ev sahipliği yapmasıyla geniş bir düşünce ve felsefi birikimi barındırabilmiştir. Bu birikimin şehirlerin siyasi, ekonomik ve toplumsal yaşamına yansımalarına dair araştırmalara konu edinecek temel sorular şu şekilde sıralanabilir:

- Hint felsefesinin temeli olan Vedalar’ın, egemen siyasal biçimin birleşmiş devletlerden çok karmaşık şeflikler olduğu bir dönemin ürünü olmasının Vedalar’ın içeriğindeki sonuçları nelerdir?

- Vedik dönemin oluşturduğu toplumsal kast sistemine dayalı kentsel örgütlenme nasıl biçimlenmiştir?

•Brahmanalar'ın ortaya çıkması ile Hint toplumlarının devlet olarak tarih sahnesine çıkması tesadüf müdür, aralarındaki bağlantılar nelerdir?

•Siyasal bütünlüğün zirvesinde ortaya çıkan Upanişadlar'ın evrensel bütüncülük öğretisi^{viii}, Hint şehirlerinde nasıl bir değişime yol açmıştır?

•Buda'nın ölçülülük öğretisinin Hint kentsel yaşamında yaratmış olduğu dinamizminin sonuçları nelerdir?

Vedaların ortaya çıktığı vedik dönemden başlayarak, Hindu felsefesinin gelişimini tamamladığı Buda'nın öğretilerine kadar Hindistan içinde birçok şehir devleti, ardından devletçikler ve nihayet imparatorluklar kurulmuştur. Toplumun kabile şeflikleri halinde örgütlendiği dönemin ürünleri olan Vedalar, ele aldığı kurban ritüellerinde dahi Hindistan'da ortaya çıkan şehirlerin kökenine dair ipuçları sunmakta; Buda'nın izinden giden Aşoka'nın kurduğu imparatorluğun Budist devlet adamlarının yazdıkları metinler ise gelişen şehir hayatına dair birçok anlatı içermektedir. Her bir dönem kendi düşünce dünyasına dair mekânlar üretmektedir.

D. İran Uygarlığının Kentsel Gelişmelere Katkılarına Yönelik Araştırma Konuları

Bugün itibariyle İslamlaşmış olmasına rağmen, bir şehir tarihi araştırmacısı İran medeniyetinin köklerinin Zerdüştlük'te bulunduğu gerçeğini gözden kaçırmamalıdır. Bu yüzden ele alınacak dönem için kurucu metinlerden hareketle şehirlerin anlaşılmasında aranacak olan temel sorular şunlar olmalıdır:

•Ari ırkının göçebe hayatından yerleşik hayata geçmesinde Zend Avesta'nın^{ix} rolü nedir?

•Ahemenişler olarak da bilinen Persler döneminin kentsel hayatına yön vermesinde Zerdüş öğretilerinin etkileri nelerdir?

•Makedonyalı İskender ve ardılı olan Selevkoslar döneminden sonra şehrin tekrar Zerdüş öğretilerle örgütlenmesinde Zerdüş destanları ve ilmihalleri nasıl bir rol oynamıştır?

•Yöneten yönetilen ilişkisi bağlamında Sasani dönemindeki kentsel yaşam pratiklerini örgütleyen sonraki Zerdüş rahiplerinin eserleri toplumsal tabakalaşmayı nasıl oluşturmuştur?

İran medeniyeti, Çin ve Hint medeniyetlerinden farklı olarak imparatorluklar dönemine erken geçmiştir. Avesta'nın bu bütünlüşmeye dair anlatıları mevcuttur. Persler döneminde toplumun örgütlenmesine de büyük ölçüde yön vermiştir. Makedonyalı İskender'in İran topraklarına girmesiyle birlikte sekteye uğrayan bu öğretiler, daha sonra toplumun yeniden örgütlenerek buna uygun şehirler kurulmasında büyük rol oynamışlardır. Destanlar, ilmihaller ve Zerdüş rahiplerinin yazdığı kitaplar Sasani şehirlerinin ve toplum örgütlenmesinin temelini oluşturmaktadır.

Bunlar ve araştırma sırasında ortaya çıkacak düşünce ve mekân ilişkisine dair her türlü soruya daha baştan evet demek kolaycılık olacaktır. Bu ilişki kurulurken olabildiğince eleştirel bir bakış açısıyla Doğu medeniyetlerinin kentsel gelişiminin ortaya konmaya çalışılması gerekmektedir.

IV. Aşılması Gereken Güçlükler

Öneride bulunduğumuz metodoloji, multidisipliner yönüyle hem şehir tarihini hem de düşünce tarihini içereceğinden ele alınacak olan uygarlıkların

siyasal ve toplumsal gelişmelerinin şehre yansımaları ile düşünce süreçlerinin şehre yansımalarının birlikte okunması gereklidir. Bunun için sözü edilen uygarlıkların tarih sahnesinde ortaya çıkıp, göçebe yaşamından şehir yaşamına geçişlerinin niteliği ve daha sonraki dönemlerde oluşan şehirlerin evrimindeki toplumsal ve siyasal etkenlerin mahiyeti, Doğu medeniyetleri üzerinde yapılmış olan tarih çalışmalarından ve Doğu şehirlerine dair daha spesifik çalışmalardan faydalanarak elde edilmelidir. Bununla birlikte, bu uygarlıkların düşünme tarzını etkileyerek onlara yön veren kurucu metinler, diyalektik bir okuma yapılarak ve zaman, mekân boyutunu da göz önüne alarak, fiziksel mekân ile düşünce arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmalıdır.

Metinlerin içinde bulunan bilgilerin güvenilirliği, bazı metinlerin mitolojik anlatımından dolayı kişiler hakkında abartıya kaçması, bazı metinlerde ise verilen tarihlerin arkeolojik bulgularla uyuşmaması gibi nedenlerle elbette sorgulanabilir. Ancak bu durum içerikleri itibariyle bir düşüncenin ürünü olmalarından hareket edileceği için onları tamamıyla güvenilmez kılmamaktadır. Örneğin, Son Han Hanedanlığı (23-220) döneminde yazıya alınmış olan Tarih Kitabı (Shu-Ching), İ.Ö. 2357-627 arasındaki tarihi olayları aktardığını iddia etmektedir. Hâlbuki arkeolojik veriler ancak İ.Ö. 1000 yılından itibaren gerçek bir Çin kültüründen bahsedilebileceğini göstermektedir. (Eberhard, 1987:12) Böyle bir çatışma durumunda metni bire bir kabul etmek yerine, metnin çalışmaya kaynak sağlaması açısından işaret ettiği ipuçlarına değinmek daha doğru olacaktır.

Önerilen yöntemle ilgili akla gelebilecek diğer bir sorun, ele alınacak eserlerin ana dillerini (Çince, Sanskritçe, Pali dili, Pehleviçe, Farsça...) bilmenin gerçekten zor oluşudur. Bununla birlikte, bu eserlerin çoğunun arkaik bir dili olmasından dolayı birçok yoruma açık olduğu şimdiden belirtilmelidir. Zaten bir felsefe içindeki farklılaşmalar, Vedaların yorumu olan Brahmanalar ve Upanişadlar'da olduğu gibi bu yorumların çeşitlenmesinden doğmaktadır. Mensup olduğu kültürün insanlarının bile konsensüs sağlayamadığı bu metinler, bir şehir bilimcisinin gözüyle okunmak durumundadır. Bu eserlerden sadece birkaçı Türkçeye kazandırılmış olup çok hemen hepsi İngilizceye çevrilmiştir. Bu yüzden bu çeviri eserlerden yararlanılması yöntemin uygulanabilirliğini bir nebze kolaylaştıracaktır.

V. Coğrafi ve Dönemsel Sınırlama

Çin, Hint ve İran dışında kadim Doğu medeniyetleri kategorisinde sayılabilecek olan Mezopotamya, Anadolu, Türk, İslam, Güney Asya, Rus ve Japon uygarlıklarına dahi bu tür yöntem elbette uygulanabilir. Hatta Mezopotamya için bu yöntemin uygulandığı da söylenebilir. Sıkıntı gereken ilginin gösterilmemesindedir. Bu yöntemin, özellikle bahsi geçen üç medeniyet için uygulanması gerekliliği diğerlerinden daha fazladır. Bunlardan Mezopotamya, Anadolu, İslam ve Türk uygarlıkları bu toprakların okuyucusu için tanıdık olup, ilgililerin literatürde bolca kaynak bulabileceği ve bilgi edinebileceği uygarlıklardır. Japon uygarlığı ise kökenini zaten Çin ve Hint uygarlıklarından almaktadır. Coğrafi olarak sınırlandırmamızda şu faktörler etkili olmaktadır:

- Çin ve Hint'e dair kurucu metinlerinin günümüzde dahi kabul görmesi ve şehir yaşamına dair zengin öğeler barındırması bakımından önem arz etmesi.

•Çin, Hint medeniyetlerinin Asya toplumlarının yaşadığı coğrafya bakımından diğer medeniyetlere göre daha fazla alanı ve nüfusu kapsamaması.

•Asya tipi toplumların düşünce yapısını ortaya koyması bakımından Hint ve İran medeniyetlerinin mistik yapısı ve bunun mekândaki tezahürünün farklılığı.

•Belli bir tarihten sonra İslam medeniyetine Şiilik adı altında dâhil olan Zerdüştlüğün de zamanında Batı karşısında Doğu'nun temsilcisi olarak algılanması.

•Çin düşüncesinin diğer düşünce sistemlerinden metafizik bir sistem olmaktan ziyade, pratik bir düşünce özelliğini göstermesiyle ayrılması, beşeri ve akli niteliğinin belirgin olması...

Bu coğrafi sınırlamanın yanında elbette zamansal bir sınırlamaya da gidilmelidir. Bu medeniyetleri başlangıcından günümüze kadar ele almak bir araştırımcı için olanaklı olmayıp, ciddi bir kurulum işi olmalıdır. O yüzden bu medeniyetlerde yazının kullanılmaya başladığı dönemlerden siyasi birliklerini kurduğu, düşünce dünyalarının olgunlaşarak kentsel örgütlenmeye yön verdikleri döneme kadar araştırmayı sınırlandırmak tek bir araştırımcı için yöntemin amacı bakımından uygun olacaktır. Böylesi bir çabayı ortaya koyacak olan şehir bilimciler, Sinologlar ve Hindologlarla işbirliği ve eşgüdüm halinde bulunmak durumundadır.

Öngörülen zamansal sınırlandırma her bir uygarlık için farklı zaman dilimlerini içerebilir. Çin uygarlığının ilk izleri ve ilk temel kurucu metin olan Değişiklikler Kitabı'nın yazılmasına denk gelen İ.Ö. 1000- 900 civarından başlayarak, Çin'in emperyal birliğinin sağlanarak, düşüncenin tamamıyla yerleştiği ve tarih yazımının felsefi metinlerin önüne geçtiği, yazımı İ.Ö. 91'de başlamış olan Sima Qian'ın "Büyük Tarihçinin Kayıtları" eserine kadar olan dönem üzerinde özellikle durulmalıdır.

Hint uygarlığını incelemeye alınacak tarihi kesiti, ilk Vedaların düzenlenmeye başlandığı İ.Ö. 1200'lü yıllardan, Hun istilasıyla yıkılan Gupta Hanedanlığı'nın sonuna, diğer bir ifadeyle Hint Ortaçağı'na kadar olması, Hint şehirlerinin kökenine ve gelişimini anlamlandırmak için yeterli olacaktır.

İran için zamansal sınırlandırma ise, Zerdüşť metinlerin en azından sözlü gelenekte tarih sahnesine çıktığı arkaik zamanlardan başlayarak, İran'ın kültürel birliğinin sağlandığı Persler'in (Ahamenişler'in) kurulduğu İ.Ö. 6ncı yüzyıldan devamla, İ.S. 7nci yüzyılda İran'da hakim felsefe olarak Zerdüştlüğün son bulduğu Sasani İmparatorluğunun yıkılmasına kadar geçen süreyi kapsamalıdır.

VI. Araştırmaya Esas Olacak Metinler

Yukarıda verdiğimiz tarihler arasında her üç medeniyetin de düşünce yapısını oluşturan ve sözü geçen yöntem gereği bir şehir bilimcinin gözüyle okunmasını gerekli gördüğümüz metinlerden kısaca bahsetmek faydalı olacaktır.

A. Çin Medeniyetinde Konfüçyanizm İçinde Değerlendirilen Kurucu Metinler

Beş Klasik:

•Değişiklikler Kitabı (I Ching): Çin'in en eski ve en kutsal kitaplarının ilkidir. Bu kitabın Beş Hükümdar'dan birincisi olan Fu-Hsi'ye ait olduğu iddia edilmektedir (Günaltay, 1919:48). İnanişâ göre, Fu-Hsi, halkı vahşet halinden kurtararak kentsel yaşama alıştırmış, onlara müziği, balıkçılığı, hayvanları evcilleştirmeyi öğretmiştir. I Ching, özünde geleceğe dair olayları tahmin etmede yardımcı olabilecek eski ve ilkel bir kehanet el kitabıdır. (Wilhelm, 2013:1) Hem Taoistlerin hem de Konfüçyüsçü geleneğin kendi klasiklerinden olduğunu iddia ettiği bu metin, Çin'in ilk şehirlerinde günlük işler ve yönetim için gerekli, felsefi bir kılavuz halini almıştır. Çin felsefesinin temeli sayılabilecek olan Yin Yang'ın birbirini hem tamamlayan hem de birbirine karşı çıkan prensipleri bu metinle elde edilmiştir. Uzun bir tarihsel süreçte son halini alan I Ching'in Türkçe çevirisi elimizde bulunmaktadır.

•Tarih Kitabı (Shu Ching): Eski zamanlara ait belgeler (Shang Shu) diye de adlandırılan Shu Ching, Çin'in en eski tarih kitabıdır (Hinnells, 1988:95) Konfüçyüs öncesi dönemde, Çin'de saray tarihçileri tarafından derlenmiş, daha önceki imparatorlar tarafından yapılmış konuşmalardan pasajlar içerir. Aynı zamanda Shu Ching, Gök'ün, yalnız faziletli idarecileri barış ve bollukla mükâfatlandıracağını öğreten bir ahlakî ve dini rivayet kitabıdır. Shu Ching, bir tarih kitabı olarak güvenilirliği hakkında şüphe içermekle birlikte, akıllı ve adil hükümdarların nasıl hareket etmeleri gerektiği hakkında zengin anlatımları bulunmaktadır. Çinlilerin hükümet ve din hakkındaki fikirlerini tanıtmak bakımından ideal bir eser olarak değerlendirilmektedir. (Günaltay, 1919:252)

•Şiirler Kitabı (Shi Ching): Konfüçyüs öncesi Çin'in dini adet ve inançları hakkında belli başlı bir bilgi kaynağı olarak kabul edilen (Brandon, 1970:574) Shi Ching, İ.Ö. 12-6'ncı yüzyıllar arasında kullanımda olan 305 şiiri içermektedir. (Hinnells, 1988:95) Bu şiirlerin, atalar kültü ve doğa güçleri etrafında yoğunlaşan toplumsal işbirliği ve dini hayatı anlatmaları bakımından önemi büyüktür. Şiirlerin içinde halka ait adetler, birtakım Çin şehirlerinin toplumsal yaşamına dair birçok hikâye de anlatılmaktadır. Halka dair, mesleklerin ve eğlence yaşamının özellikleri duygusal bir dille aktarıldığı gibi, saray hayatının ziyafet ve şenlik âlemleri de bu şiirlerin içinde bulunmaktadır. İngilizce çevirisi bulunmaktadır.

•Ayınlar Kitabı (Li Ching): İ.Ö. 4. yüzyıla kadar tarihlendirilen Li Ching, geniş çapta krallığa ait düzenlemeler, ayinin gelişimi, ayinle ilgili konular, kadınlara ve gençlere rehber, eğitim, sihir, ahlaki yasaklar, kurbanın anlamı, cenaze töreninde giyilecek kıyafetler ve bir bilim adamının davranışları gibi konular hakkındaki metinlerin bir tasnifini içerir. (Chan, 1987:308) Herkese ait görevleri ve özellikle hükümdarlık adabını öğrettiğinden, Çin'in birinci derecedekutsal metinleri arasında yer almıştır. Aynı zamanda o; ibadet, toplumsal ilişkiler ve aile hakkında yazılmış bir kurallar kitabıdır. Li Ching, Çin medeniyet ve ahlakı hakkında etkili bir rehber olarak günümüze kadar gelmiştir (Chan, 1987:309). Eserin bir kısmı İngilizceye kazandırılmıştır.

•İlkbahar ve Sonbahar Vakayinameleri (Ch'un Ch'iu): Konfüçyüs'ün kendi eseri olduğuna inanılan bu kitap, Lu Devleti'nin (İ.Ö. 722-481) tarihini içermektedir. Ch'un Ch'iu'nun bizim açımızdan önemi, onun tarih ve siyasette ahlaki yargı için ölçüt olmasından kaynaklanmaktadır. Zira Konfüçyüs, ahlaki

değerlerin yozlaşmasına bu eserle çözüm aramaktadır. (Günaltay, 1919:254) İngilizce çevirisi bulunmaktadır.

Dört Kitap:

•Konfüçyüs'ün Konuşmaları (Lun Yü): Konfüçyüs'ün ölümünden sonra öğrencileri tarafından derlenen, onun özdeyişlerini, öğretisini ve onunla yapılan konuşmaları içermektedir. Eser "Konuşmalar" adıyla Türkçeye kazandırılmıştır.

•Mensiyüs'ün Kitabı: Konfüçyüs'den 150 yıl sonra yaşamış olan, onun büyük takipçilerinden Mensiyüs'ün (Mong-tse) öğretilerini içermektedir. Eser, siyasi ve toplumsal olarak çevresinde derin bir etki oluşturmuştur. Zamanının feodal yapısını kabul etmekle birlikte, Mensiyüs "Krala Yakışan Yol" (Wang Tao) öğretisiyle ideal bir yöneticinin ve ideal bir yönetimin nasıl olması gerektiğine dair bir eser vermiştir. Eserin İngilizce çevirisi bulunmaktadır.

•Orta Yol Doktrini (Chung Yung): Konfüçyüs'ün torunu Tzu-szu'ya ait olduğu düşünülen eser, Konfüçyüsçülüğün incelenmesinde birinci derecede bir öneme sahip bir kitaptır. Gök ve insan, insani ilişkiler, ahlaki faziletler, doğa ve kader, iki şeyin ortası ve ahenk gibi konuları ele almaktadır. (Brandon, 1970:434) Eserin Legge tarafından yapılan İngilizce çevirisi bulunmaktadır.

•Büyük Bilgi (Ta Hsiah): Konfüçyüs'ün öğrencisi Tseng-tzu'ya atfedilmektedir. Konfüçyüs'ün ahlak, eğitim ve siyaset alanındaki düşüncelerini içermektedir. Eser, şanlı erdemi açığa çıkarmak, insanları yenilemek ve en yüksek mükemmelliğe erişmeyi öğretmektedir. (Legge, 1885:1) Zaten çok kısa olan metnin İngilizce ve Türkçe çevirisi bulunmaktadır.

B. Çin Medeniyetinde Taoizm İçinde Değerlendirilen Kurucu Metinler:

Yol ve Erdemler Kitabı (Tao Te Ching): Lao Tzu'nun kaleme aldığı Tao Te Ching, Taocu düşüncenin başyapıtıdır. Eylemsizliği ve her şeyi doğal seyrine bırakmayı tavsiye eden eser, dışarıdan müdahaleleri yadsımasıyla Çin felsefesinin mistik yönünü oluşturmaktadır. Kapalı bir anlatımın hâkim olduğu kitabın birçok yorumu yapılmıştır. Eser Türkçeye kazandırılmış olsa da, Legge çevirisinden yararlanılabilir.

Chuang Tzu'nun Kitabı: İ.Ö. 369-286 yılları arasında yaşadığı düşünülen Chuang Tzu'ya ait olan kitap, bazısı kısa ve basit, bazısı uzun ve karışık 33 bölümlük fabl ve alegorilerden oluşmaktadır. Ciddi bir Konfüçyüs eleştirisi olan eser, iyi-kötü, büyük-küçük gibi ayrımların anlamsızlığı üzerinde durmaktadır. Yol ile bir olmanın gerekliliği, Taocu felsefenin yaşam pratikleri hikâyeler ve fabllar yoluyla aktarılmaktadır. Eser, H.A. Giles'in İngilizce çevirisinden Türkçeye kazandırılmıştır.

Liezi: İ.Ö. beşinci yüzyılda yaşamış olan Lie Yukou'ya ait olduğuna inanılan eser, sekiz bölümden oluşmakta olup, Chuang Tzu'nun kitabı ile birçok hikâyeyi paylaşmaktadır. Giles'in İngilizce çevirisinden yararlanılabilir.

C. Çin Legalizm'inin Kurucu Metinleri:

Çin felsefesinin klasik dört okulundan biri de Hukuk Okulu olarak da adlandırılan legalizmdir. Faydacı bir siyasi felsefe olan Legalizm, yürürlükte olan yasayı üstün tutarak merkezi bir yönetim sistemini benimsemektedir. Bu okula ait öne çıkan iki eser Efendi Shang'ın Kitabı ve Han Feizi'dir.

Efendi Shang'ın Kitabı: Çin Legalizm'inin kurucusu olarak kabul edilen, İ.Ö. 4'üncü yüzyılda yaşamış olan, Qi Dükü Huan'ın başbakanı olarak

görev yapmış filozof Shang Yang'a ait olan eser, birçok talimatname, makale ve mahkeme emrini içermektedir. Kitap, temel olarak toplumsal düzenin tarafsız kanunlar sistemi yoluyla nasıl kurulacağını anlatmaktadır. Duyvendak'ın İngilizce çevirisinden yararlanılabilir.

Han Feizi: İ.Ö. 280-233 yılları arasında yaşamış olan Han Fei'ye ait olan eser, devlet gücünün teorisini sunmaktadır. İnsanların çıkarları ve devletin çıkarları arasında egemenin çıkarının ön plana alınmasını salık veren Han Fei'nin bu eseri, metotçu ve standartçı bir legalist felsefe olarak Çin siyasi birleşmesine büyük katkıları olmuştur. Burton Watson'un İngilizce çevirisinden yararlanılabilir.

D. Mohizme Dair Eser Olarak Efendi Mo'nun Kitabı:

Çin'de kendine has bir feodalizmin hüküm sürdüğü İlkbahar-Sonbahar Dönemi (İ.Ö. 771-476) ve Savaşan Beylikler Dönemi (İ.Ö. 475-221) boyunca ortaya çıkan felsefi okullardan biri de Mo Tzu'nun (İ.Ö. 471-391) öncülüğünü yaptığı Mohizm'dir. Daha sonra Han Hanedanlığı döneminde Legalizm'in etkisiyle Taoist yazınına dâhil edilen Mo'nun Kitabı, toplumun organize bir yapı gibi hareket ettiğinde doğal durumda bulunan zararların son bulacağını salık vermektedir. Savaş karşıtı söylemleriyle muhalif bir ses olarak değerlendirilmesi gereken bir eser olan Mo'nun kitabı, Burton Watson çevirisiyle İngilizceye kazandırılmıştır.

Çin'e dair bu dört temel felsefi okulun eserleri haricinde Askeri Sanatın Klasikleri'nden de yararlanılabilir. Savaş stratejilerini anlatan bu altı eser (Savaş Sanatı, Altı Gizli Öğreti, Sima'nın Yöntemleri, Wuzi, Wei Liaozi, Huang Shiong'un Üç Stratejisi) döneminin şehirlerinin yapısına dair ipuçları içermektedir. Bunların yanında Sima Qian'ın büyük tarih kitabı Shi Chi'si geniş bilgiler içeren kaynaklardır.

Görüldüğü üzere, Çin medeniyetine yön veren ve çeşitli felsefi ve dini okulların içinden çıkan metinler sadece felsefenin veya siyaset biliminin araştırma konusu olmaktan çok daha fazlasıdır. İçinde barındırdıkları bilgilerle bir şehir tarihçisinin düşünce üzerinden mekânı okumasına oldukça müsaittirler. Yapılan ayinlerden, saray ritüellerinden başlayarak gündelik hayatın içinde geçen erdem öğretici hikayelerine kadar şehir hayatına dair önemli ipuçları sunmaktadırlar.

E. Hint Medeniyeti Kurucu Metinleri

Vedalar: Vedalar Hinduizm'in kutsal metinleridir. Tanrısal bir vahiy olduğuna inanılan Vedalar, dört adettir. Genellikle İ.Ö. 1500-500 yılları arasında tarihlendirilmektedir.

•Rigveda: Rigveda Hint yazınının en eski metnidir. On bölümden oluşan Rigveda, tanrılara şükür, övgü, saygı gibi konuları içeren ilahilerden oluşmaktadır. İçerisinde bazı tarihi olaylara atıflar da bulunmaktadır. Ralph Griffith'in İngilizce çevirisinden yararlanılabilir.

•Yajur Veda: Kurban ayinleri sırasında mırıldanarak okunan bu kutsal metin, toplumsal yaşamda dini pratiklerin özelliklerine dair bilgiler sunmaktadır. Özellikle doğa olaylarına yapılan atıflar Yajur Veda'da bulunmaktadır. Griffith'in İngilizce çevirisi bulunmaktadır.

•Sama Veda: Rigveda'nın melodik bir şekilde ilahileştirilmiş halidir. İlk dönem Hint müzik ve sanatlarını ihtiva etmektedir. Griffith çevirisinden yararlanılabilir.

•Atharva Veda: Gündelik hayatın kurallar dizinini barındıran Atharva Veda 730 ilahiden oluşan bir koleksiyondur. Aynı zamanda Hint tıp, sihir ve büyülerine dair bilgiler barındırmaktadır. Yine Griffith çevirisinden yararlanılabilir.

Brahmanalar: Hint kültürü geliştikçe ve kentsel alanlar artıp, Hindistan'da siyasi örgütlenmeler çoğaldıkça Vedalar toplumsala yön vermekte yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu eksikliği gidermek amacıyla Vedalara yorumlar yazılmaya başlanmış, her bir veda için bir brahmana yazılmıştır. Brahmanaların en önemlisi olan Satapatha Brahmana'nın İngilizce çevirisi bulunmaktadır. Şehir bilimcilerinin incelemeye alması gereken Brahmana da beş ciltlik bu eser olmalıdır.

Upanişadlar: Hinduizmin merkezindeki felsefi kavramları içeren Upanişadlar, felsefi ve daha çok mistikyapıdaki kutsal kitaplarıdır. Bu metinler geçmişte Hindu rişilerinin (peygamberlerin) öğrencilerine öğrettiği gizli bilgilerdi, Vedalar'ınsonu ve tamamlayıcısı olarak görülmektedirler. Upanişadların yazımı İ.Ö. 800-700 arasında başlanmış, İ.S. 800'lerde Hint filozof Şankara'nın yazdığı tefsirlere dek sürmüştür. Hemen hemen bütün Upanişadlarda üzerinde durulan temel öğreti, evrendeki nesnelere bir bütün olarak Tanrı olduğu, insan tininin de Tanrı'dan bir parça olduğu, ölümün Tanrı ile birleşme anlamına geldiği doktrinidir. Böyle bir felsefenin Hint şehirlerine olan etkisi ele alınmaya çalışılmalıdır. Max Müller çevirisinden yararlanılabilir.

Hint Destanları (İtihasas): İ.Ö. 400 ila İ.S. 400 yılları arasında yazılmaya başlanıp gelişimini tamamlayan Hint destanlarından Ramayana ve Mahabharata üzerinde özellikle durulmalıdır. Hintlilerce kutsal sayılan Mahabharata destanının kahramanı Krişna'nın öğütlerinden teşkil eden Bhagavat Gita'nın öğretileri de buna dahil edilmesi gerekir. Hint siyasi bütünleşmesinin ürünleri olan destanların, tanrıların bile boyun eğmek zorunda kaldığı kralların efsaneleri olarak, şehre ve toplumsala olan etkileri ortaya konmaya çalışılmalıdır. Destanlar, Türkçeye kazandırılmış olup, çeşitli versiyonları bulunmaktadır.

Arthashastra: İ.Ö. 321-301 yılları arasında Maurya İmparatorluğu'nun kralı olan filozof Kautilya'nın kaleme aldığı Arthashastra, devlet idaresi, ekonomi politikası ve askeri stratejiyi konu alan bir eserdir. Onun görüşlerinin devletlerarası ticareti canlandırmadaki başarısının Hint şehirlerine etkisi büyük olmuştur. İngilizce çevirisi bulunmaktadır.

Manusmriti: İ.Ö. 200 - İ.S. 300 yılları arasında Hindu yasa koyucuları tarafından tasarlanan kanunları içeren eser dört bölümden oluşmaktadır. Bunlar, dünyanın yaratılması, dört toplumsal sınıfın doğası ve gereği, Dharma'nın kaynağı ve yeniden doğum ve son kurtuluşu içeren Karma hukuku bölümleridir. Toplumsal yaşamı tanzim eden metinlerden biri olması bakımından ele almaya değer bir metindir. Bühler tarafından İngilizceye çevirisi bulunmaktadır.

Budist Metinler: İ.Ö. 563-483 tarihleri arasında yaşadığına inanılan asıl adı Sidartha Gautama olan Buda'nın öğretilerinin Hint felsefesine ve toplumsal yaşamına büyük etkileri olmuştur. Tezde yararlanacağımız metinler, Budizmin

bütün mezhepleri ve okullarınca kabul edilen Tipitaka metinleri olacaktır. T.W. Rhys Davids çevirisinden yararlanılabilir.

•Vinaya Pitaka: Disiplin Sepeti anlamına gelen Vinaya Pitaka, Buda'nın ölümünden sonra Birinci Budist Konsül'ünde derlenmiştir. Budist rahiplerin uyması gereken kuralların sayıldığı kitapta, Budizm felsefesine yön veren tarihi olaylardan da bahsedilmektedir.

•Sutta Pitaka: Birinci Budist Konsül'ünde derlenen diğer bir metin de Sutta Pitaka'dır. Buda'nın ve onun yakınlarının, takipçilerinin öğrettiği sayı on bini aşan öğretiyi içermektedir. Budist öğretinin temelini oluşturmaktadır.

•Abhidamma Pitaka: İ.Ö. 100-200 yılları arasında tarihlendirilen Abhidamma Pitaka yedi bölümden oluşmaktadır. Bunlar, Budist öğretinin felsefi ve psikolojik konuşmalarını içermektedir.

Hint uygarlığının kurucu metinleri olarak yukarıda kısaca bahsettiğimiz metinler elbette çoğaltılabilir. Hint metinleri konumuz açısından ele alınması zor metinlerdir zira hacmi itibarıyla yıldırıcı bir potansiyeli bulunmaktadır. Yukarıdaki seçki, konuya dair bizim tespit edebildiğimiz en isabetli metinlerdir. Metinlerin tarihsel süreci göz önüne alındığında, şehirlerin kökeninden gelişimine doğru düşünsel ve siyasal değişimlerin seyri de ortaya çıkmaktadır.

F. İran Medeniyeti Kurucu Metinleri

Avesta: Mazdekizme ait dini yazıları içinde bulunduran kitabın adıdır. Mazdekizmin ilk devresine ait metinler, bizzat Zerdüş'tün yazdığına inanılan Gatalar'dır. Mevcut Avesta, Gatalar'ı da içine alan Yesna, Vispered, Vindidad, Yeşt ve Horde Avesta adlı bölümlerden oluşmaktadır. Farklı zamanlarda, farklı kimseler tarafından derlenerek yazıya aktarılan Avesta'nın en eski bölümleri, Farsça konuşan İranlı kabilelerin hayvancılıkla geçimini sağlayıp, göçebe bir yaşam tarzına sahip oldukları İ.Ö. 2. binyılın ilk yarısına rastlamaktadır. Buradan hareketle Avesta'nın, çöllerde yaşamını sürdüren, temel geçim kaynakları hayvancılık olan halkların hayat tarzları, gelenek ve görenekleri, dinî inanışları ve mitolojik anlatılarını yansıtan en önemli yapıt olduğu söylenebilir. İran'ın siyasi birliğini kurup Zerdüştlüğü remi din olarak kabul edildiği Ahamenişler döneminde yazılmaya devam eden Avesta'nın bu döneme ait bölümleri, ekonomik açıdan yeni gelişmelerin sağlandığı, tarım ve hayvancılığın birlikte yürütüldüğü, yerleşik yaşam biçimlerinin artık gündemde olduğu çağların değerini yansıtmaktadır. Avesta'nın ilk İngilizce tercümelemleri olan James Darmesteter ve L.H. Mills çevirilerinden yararlanılabilir.

Saddar: Yüz kapı anlamına gelen Saddar, Zerdüştlerin takip etmesi gereken yüz kuralı içermesiyle, İran halkının gündelik yaşamına dair ipuçları barındırmaktadır. E.W. West çevirisi kullanılabilir.

Dinkerd: Avesta'dan sonra Zerdüştlüğün ikinci kaynağı sayılan Dinkerd, din eylemleri anlamına gelmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere Dinkerd, Zerdüş'tün inanç ve geleneklerinin bir özetidir. West çevirisi kullanılabilir.

Ardavirafname: Zerdüş'tün inanırları için çok önemli bir eser olan Ardavirafname, İskender'in İran'ı istila edip kutsal metinleri yakıtmasından sonra, Zerdüş'tün dininin özüne dair bilgileri almak için bilge Ardaviraf'ın yapmış olduğu metafizik yolculukları anlatmaktadır. İyilikleri karşılığında ödüllendirilmiş gruplar ile işledikleri suçlardan dolayı dayanılmaz cezalara

çarpıtılmış toplulukların yapmış oldukları eylemler, toplum hayatına dair bize iyi bir okuma sağlamaktadır. Eser, Türkçeye kazandırılmış olup, Nimet Yıldırım çevirisinden faydalanılabilir.

İran'a dair kendisinden faydalanılabilecek eserler temel olarak yukarıda sayılan dört eserdir. Bunların haricinde kozmogoniye konu alan Bundahişn; dini hayatın pratiklerini konu alan Şayest La Şayest; toplumsal, ahlaki, yasal, felsefi ve kozmolojik konularda ünlü Zerdüşt rahip Manuşir'e sorulan sorulardan ve verilen cevaplardan oluşan Dadestan-i Denig adlı eserlerden de yararlanılabilir.

İran medeniyeti özelinde Zerdüştlüğün kurucu metinleri olarak saydığımız bu metinler Avesta'dan başlayarak son Sasani İmparatoruna kadar gelen Dadestan-i Denig'e kadar bölgede yaşayan ari ırkın tüm siyasi, ekonomik ve toplumsal örgütlenmelerini düzenlemiştir. Dini hayatın içinde mensuplarına koydukları yasaklarla olsun, gündelik hayatı düzenleyen gelenek oluşturucu kurallarıyla olsun İran antik şehirleri bu metinlerin ışığında çok daha fazla aydınlanmış olacaktır.

VII. Sonuç

Şehir ve şehirleşme olgusu, her ne kadar modern dünyanın sonucu olarak algılansa da, şehrin kökenleri tarihin ilk yerleşim yerlerine kadar gitmektedir. Tarihteki toplumsal gelişmelere baktığımızda, hemen hepsinin şehirlerde gerçekleşmiş olduğunu görürüz. Bununla birlikte, birçok alanda olduğu gibi şehir tarihi çalışmalarında da batımerkezli bir yaklaşım tercih edilmiş, batının şehircilik anlayışı, olması gereken ideal şehir tipolojisi haline getirilmiştir. Bunun doğal sonucu, Asya şehirlerinin Weber'in oluşturduğu kıstaslara uymadığı, bu yüzden kırım içindeki toplama merkezlerinden öteye gidemediği gibi yanlış çıkarımlar olmuştur. Kendi tarihini başlattığı yer olan Yunan dünyasıyla birlikte, şehirlerinin zenginliğini her zaman dışarının sömürülmesine bağlı olan Batı, kendi geçtiği tarihsel süreci diğer coğrafyalardaki medeniyetlerin geçirmediklerinden hareketle, gerçek bir şehrin ancak batıda olabileceğini iddia eder hale gelmiştir. Bu yüzden de, Doğu uygarlıklarının doğuşuna ve gelişmesine dair oryantalist çalışmalar, düşünceden ziyade, kendi savlarını güçlendirecek delilleri bulabilecekleri, maddi ve fiziksel yapıları önceleyen arkeoloji bilimine önem vermektedirler.

Bu sava her ne kadar itirazlar gelse de bugün şehircilik alanında hâkim olan düşünce tarzı halen bu şekildedir. Bu hegemonyanın kırılması, genelde batı dışı toplumları, özelde Asya medeniyetlerini oluşturan şehirleri, o şehirlerde üretilen düşünceden hareketle anlamlandırmakla mümkün olacaktır.

Tarih boyunca Doğu uygarlıklarına ait şehirlerin ortaya çıkışı ve gelişiminin sadece arkeolojik bulgularla açıklamanın yetersiz kaldığı açıktır. Ünlü gezgin coğrafyacı Strabon'a atfedilen meşhur sözde olduğu gibi "coğrafya aslında filozofun işi" olmalıdır. Mekânda üretilen düşüncenin mekânı nasıl dönüştürdüğüne bakılmaksızın şehirleri anlamlandırmak eksik kalacaktır. Nasıl ki bugün kapitalizm, şehirleri dönüştürüp kendi düşünce ve felsefesine göre şekil vermektedir ve literatürde "kapitalist şehir" şeklinde bir kavram türemektedir, Çin'de de tarihin belli dönemlerinde Konfüçyanizm'in, Taoizm'in, Budizm'in ve legalizmin oluşturduğu şehirler bulunmaktadır.

Genel kanımız, uygarlıklara yön veren düşünce sistemini oluşturan felsefi metinler yoluyla birlikte bir anlama çabasının daha doğru ve bütüncül

olacağıdır. Bir mekânın ruhu, o mekânın içinde üretilen düşüncede bulunur. Doğu şehirlerini sadece fiziksel yapılarından hareketle değil, onların ruhunu oluşturan düşünce yapılarıyla da açıklamanın gerekliliği son günlerde daha fazla ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden özellikle şehir tarihi araştırmalarında, felsefeyi, düşünceyi ve şehir bilimini birleştirecek multidisipliner bir yöntemin benimsenmesi gerekli hale gelmiştir. Kurucu metinler bu türden bir yöntem için sayısız veriler içermektedir. Bir medeniyetin kurucu metinlerine bigâne kalan bir şehir tarihçisi, o medeniyetin oluşturduğu şehir algısını tam olarak çözümleyemeyecektir.

Kaynakça

- Adams, Robert McCorbick. 2007. *The Evolution of Urban Society: Early Mesopotamia and Prehispanic Mexico*. New Brunswick: Aldine Transaction.
- Bayur, Yusuf Hikmet. 1946. *Hindistan Tarihi I. Cilt*. Ankara: TTK Basımevi
- Brandon, Samuel George Frederick. 1970. *A Dictionary of Comparative Religion*. London: Scribner.
- Braudel, Fernand. 1990. *Akdeniz: Mekân ve Tarih*, çeviren Necati Erkurt. İstanbul: Metis Yayınları.
- Carter, Harold. 1977. "Urban Origins: A Review" *Progress in Human Geography*. vol.1/1 12-32.
- Chan, Wing-tsit. 1987. "Chinese Religion: Religious and Philosophical Texts." *Encyclopedia of Religion* editor Mircea Eliade. Michigan: MacMillan.
- Childe, Gordon. 2007. *Tarihte Neler Oldu? çevirenler Alaaddin Şenel ve Mete Tunçay*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Eberhard, Wolfgang. 1987. *Çin Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Fu, Zhengyuan. 1996. *China's Legalists: The Earliest Totalitarians and Their Art of Ruling*. New York: An East Gate Book.
- Göregenli, Melek. 2010. *Çevre Psikolojisi: İnsan Mekân İlişkileri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Gregory, Derek, Urry, John. 1985. *Social Relations and Spatial Structures*. Hampshire: Macmillan.
- Günaltay, Mehmed Şemseddin. 1919. *Tarih-i Edyan*. İstanbul: Kanaat Matbaa ve Kitabhanesi
- Harvey, David. 2003. *Sosyal Adalet ve Şehir, Çeviren M. Moralı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hatt, Paul K. & Reiss, Albert J. Jr. 2002. "Kentsel Yerleşimlerin Tarihi." 20. *Yüzyıl Kenti*, derleyen ve çeviren Bülent Duru ve Ayten Alkan. Ankara: İmge Kitabevi. (27-35).
- Hinnells, John R. 1988. *The Penguin Dictionary of Religions*. London: Penguin Books.
- Işım, Mehmet Ali. 1976. *Upanişadlar: Tanrının Soluğu*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Johnston, Ian. 2010. *The Mozi: A Complete Translation*. Hong Kong: The Chinese University Press.
- Kramer, Samuel Noah. 2000. *Tarih Sümerde Başlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- Legge, James. 1885. *The Sacred Books of China, The Text of Confucianism, Part IV: The Li Ki, XI-XLVI.*Oxford: Clarendon Press.
- Mumford, Lewis. 2007. *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği.* Çevirenler Gürol Koca, Tamer Tosun. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Sait Halim Paşa. 2012. *Buhranlarımız ve Son Eserleri,* hazırlayan M. Ertuğrul Düздаğ. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Suzuki, Daisetz Teitaro. 2012. *Çin Felsefesi Tarihi,* çeviren Ahmet Aydoğan. İstanbul: Say Yayınları.
- Tuna, Korkut. 2013. *Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri.* İstanbul:İz Yayıncılık
- Ülken, Hilmi Ziya. 1992. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi.* İstanbul: Ülken Yayınları.
- Wei, Wu. 2005. *A Tale of the I Ching, How The Book of Changes Began: An Enchanted Journey into the Origins and Inner Workings of the I Ching.* Malibu: Power Press.
- Wenren, Jun. 2013. *Ancient Chinese Encyclopedia of Technology: Translation and Annotation of the Kaogong Ji (the Artificier’s Record).* London and New York: Routledge.
- Wheatley, Paul. 1971. *The Pivot of the Four Quarters, A Preliminary Enquiry into the Origins and Character of the Ancient Chinese City.* Edinburgh: Edinburgh University Press.
- White, Jon Manchip. 1963. *Everyday Life in Ancient Egypt.* Mineola, New York: Dover Publications.
- Wilhelm, Richard. 2013. *I Ching ya da Değişimler Kitabı,* çeviren Levent Özşar. Bursa: Biblos Kitabevi.
- Yıldırım, Nimet. 2011. *Ardavirafname.* İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Yu-Lan, Fung. 2009. *Çin Felsefesi Tarihi çeviren Fuat Aydın.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

ⁱ Bu durumun örnekleri Türk toplumunda Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı ve Ali Kami gibi ilk dönem batıcı aydınlarla başlamaktadır. (Ülken, 1992:36)

ⁱⁱ Bu pejoratif yaklaşım, Batı karşısında İslam dünyasının geri kalmışlığının nedenlerini sorgulayan ilk dönem islamcı düşünürleri Şeyhülislam Musa Kazım Efendi ve Said Halim Paşa’ya kadar uzanmaktadır. Örneğin Said Halim Paşa, Avrupa’daki refah ve mutluluğun aslında kendilerinin ezilmesi suretiyle yarattığını düşünmekte, mutluluk gibi gözükten bu şeyin aslında bir felaket olduğunu söylemektedir. (Said Halim Paşa, 2012:204)

ⁱⁱⁱ Asya tipi toplumlar ifadesi, çalışmamızda Marx’ın Asya tipi üretim tarzı adını verdiği ve Asya toplumlarını anlamlandırmada dayanak kabul ettiği teorisinden farklı anlaşılmalıdır. Burada Doğu’nun statik, Batı’nın ise dinamik süreçlerle belirlendiği için Doğu’nun bir tarihi olamayacağına dair yapılan batı merkezli bir okuma söz konusu değildir. Esasen Doğu kendi içerisinde birbirinden farklı medeniyetler üretebilmiştir velakin Batı’daki düşünürler tarafından yekpare bir etiketlemeden uzak incelenememiştir. Asya tipi toplumlardan kastımız tamamen tüm dünyada kabul edilmiş coğrafi bir anlamdan ibarettir.

^{iv} Antik Mısır’ın en önemli şehri Memfis’in diğer adı, tanrı Ptah’ın şehri anlamına gelen Hikuptah’dır. (White,1963:33) Mısır’ın modern İngilizcedeki karşılığı Egypt kelimesi buradan türemiştir.

^v Beş Klasik, aşağıda açıklanacağı üzere, Değişimler Kitabı, Tarih Kitabı, Şiirler Kitabı, Ayınlar Kitabı ve İlkbahar-Sonbahar Vakayinameleri’nden oluşmaktadır. Bu metinlerdeki tarih anlayışı, sıfır noktasından başlayarak tekamül eden ve ileriye doğru akan bir tarihten ziyade, kendini tekrarlayan, yapılan yanlışlardan ders alınmadığında aynı şekilde sonuçlanan bir tarih anlayışıdır. Dünya da kendini sürekli bu şekildeki bir döngüde yenileyip yinelemektedir. Gidilecek yol ve her şeyin üstündeki kanun anlamına gelen Tao’nun büyük kaynağı Gökten türer; ne Gök değişir ne de Tao (Yu-Lan, 2009:267). Bu anlayışın şehirlerin fiziki durumuna

ve şehir hayatına etkisi elbette olacaktır. Zira bu anlayışın etkisiyle demografik ve coğrafi açıdan büyüye bile sürekli kendini yeniden üreten şehirlerle karşılaşmamız kaçınılmaz olacaktır.

^{vi} Çin Legalizmi, Çin'de imparatorluklar kurulmadan önceki toprak bütünlüğünün sağlanamadığı İlkbahar ve Sonbahar Dönemi ve Savaşan Devletler Dönemi'nde ortaya çıkan 100 felsefi okuldan biridir. Yasa Okulu olarak da bilinen legalizm geleneksel değerlerden ziyade faydacı bir politik felsefe geliştirmiştir. Güçlenen beylikler kendi devletlerinin içinde iktidarlarını güçlendirecek söylemlerde bulunan filozofları toplamışlar böylece "zaman değişince yeni zamanın kanunları geçerlidir" anlayışıyla baskıcı yönetimlerde elde edebilmişlerdir. Bu felsefeye göre, konulan yasalar en geçerli siyasi felsefedir. (Fu, 1996:4-8)

^{vii} Pragmatik bir felsefe üreten Mo Ti, evrensel barış ve evrensel mutluluk için evrensel bir sevgi öngörmektedir. Toplumsal düzenin kurulması, maddi refahın artması ve nüfusun artması, hükümdardan çiftçiye kadar herkesin geniş bir empati kurarak, herkesi kendisini sevdiği gibi sevmesiyle mümkün olacaktır. (Johnston, 2010:130-165)

^{viii} Upanişadların yazarları, bir yöntemin kurucusu olmaktan ziyade, kendi hayat tecrübelerinden yola çıkarak kendi ilhamlarının aktarıcılarıdır. Bu yüzden, birçok Upanişadta farklı anlayışlar bulunmaktadır (Işım, 1976:3). Bununla birlikte, hepsinin birleştiği nokta her şeyin bir olduğudur. Bu anlamda, Upanişadlarda vahdet-i vücud felsefesine benzer düşünceler görülmektedir. Hatta Bayur'un aktardığına göre, Hindistan'ın Müslüman Türk hükümdarları ve ileri gelenleri arasında, Müslüman ve Hindu dinlerini yaklaştırmak isteyenler Upanişad'lardaki tevhid düşüncesine dayanacaklardır. Babür'ün torunu Ekber bu yolda bir politika gütmeye koyulduğu sırada bir "Allah-Upanişad" yazdıracaktır. (Bayur, 1946:34)

^{ix} Zend Avesta, mazdekizme ait dini yazıları içinde bulunduran kitap olan Avesta'nın tefsirlerinden ibarettir.